

SUSVETIMĖJIMO ASPEKTAS PROPAGANDOS IR KONTRPROPAGANDOS PROCESUOSE: NAUJĄJĄ GINTAUTO MAŽEIKIO MONOGRAFIJĄ PRISTATANT

Modestas Grigaliūnas

Šiaulių universitetas

Filosofijos ir antropologijos katedra

P. Višinskio g. 38, Šiauliai

El. p. modestas.gr@gmail.com

Mažeikis G. *Propaganda ir simbolinis mąstymas*. Monografija. Kaunas: VDU leidykla, 2010.

2010 metų pavasarį Vytauto Didžiojo universiteto leidykla išleido naują prof. Gintauto Mažeikio mokslo monografiją „Propaganda ir simbolinis mąstymas“, kurioje autorius sau įprastu stiliumi skaitytoją pasitinka atliktų propagandos fenomeno tyrinėjimų srautu filosofijos, antropologijos, istorijos, literatūrologijos, visuomenės mokslų kontekste, daromas išvadas argumentuotai grindžia šiandieniniais Lietuvos ir pasaulio politiniais ir socialiniais įvykiais. Nesuklysiu pasakęs, kad monografija pasirodė pačiu laiku, turint omenyje, kad propagandos tematika Lietuvoje yra mažai tyrinėjama (akcentuoti galima nebent kai kuriuos istoriografinius, politinės (rinkiminės) komunikacijos, informacinių karų tyrinėjimų darbus), o G. Mažeikio pasirinktas šio fenomeno tyrinėjimų aspektas, kurį

galima įvardyti kaip *ideologinės komunikacijos filosofija*, apskritai yra būdingas tik šiam autoriui.

Monografija užpildo originalią mokslinių tyrinėjimų nišą Lietuvos humanitarinių mokslų erdvėje. Daugelis paskelbtų kūrinių propagandos tema siekia apimti tik komunikacinių procesų tyrinėjimus, taip palikdami nuošalyje filosofinę *hegemonijos, ideologinio sąmoningumo, pakeistinio mąstymo, spektaklio visuomenės* teorijų, *sąmoningumo raidos* analizę ir sukurdami tik vienpusį propagandos fenomeno supratimą. Toks supratimas dažnai neįvertina vis labiau didėjančios informacinių manipuliacijų įtakos šiuolaikinei visuomenei, todėl kyla poreikis filosofiniu aspektu apmąstyti visuomenės sąmoningumo ar masių pasyvumo bei kryptingos ideologinės komunikacijos sukuriamų efektų sankirtas. Šių sankirtų tyrinėjimai ir yra pastarųjų 5–7 metų G. Mažeikio akademinio darbo objektas. Naujoji profesoriaus monografija pasirodo kaip natūralus šio darbo rezultatų tęsinys bei nuosekliai plėtoja ir dalį monografijoje „Filosofinės antropologijos pragmatika ir analitika“ (2005) analizuojamų temų ir tęsia leidinyje „Propaganda“ (2006) pradėtą propagandos istorijos ir jos komunikacinių pagrindų pristatymą. G. Mažeikis – bene vienintelis Lietuvoje šiandien nuosekliai siekia propagandos reiškinių viešojo permąstymo ir paties termino reabilitacijos, atskiriant istorinius, negatyvius totalitarinės propagandos atvejus nuo dalinės socialinės inžinerijos pozityvių rezultatų ir būtino mikrobendruomenių propagandinio kalbėjimo apie savo gyvenimo būdą ir vertybes. Su tokiu permąstymu tiesiogiai susijusi ir ši monografija; tikėtina, kad autoriaus suformuluoti argumentai, empiriniai ir teoriniai įrodymai skaitytojui leis įsigilinti ir be savotiško pasmerkimo *a priori* pergalvoti propagandos terminą, kuris šiandien vis dar dažnai skubotai būna pavadinamas per daug agresyviu, o mintyse vis dar siejamas su negatyviosiomis istorinėmis pasaulio patirtimis ir nedemokratiniais režimais.

Monografijos pristatymas šiame *Inter-studia humanitatis* numeryje nėra svetimas. Nors susvetimėjimas nėra pagrindinė aptariamos monografijos tema, G. Mažeikis knygoje ją paliečia ne vieną kartą: autorius nurodo, kad „Propagandoje ir simboliniame mąstyme“ yra *kritiškai pažvelgiama į susvetimėjimo fenomeno kritiką, atmetant susvetimėjimo reikšmę individuacijai ir įvairovei, kasdienybės ir institucinėms revoliucijoms, modernizacijos šuoliams ir etiniam / istoriniam Kitumo pripažinimui* (p. 5). Mano nuomone, šiuo išspėjimu G. Mažeikis atskiria sa-

ve, bent jau šiuo atveju, nuo, pavyzdžiui, R. Floridos plėtotos galimos susvetimėjimo pozityvios įtakos trumpalaikių, projektinių, kūrybinių, heterogoniškų bendruomenių darbui, kur vidiniai bendruomenės ryšiai yra patyrę eroziją ar iš viso nesusiformavę ir nesiekiami būti kada nors suformuotais, nes kol tokių ryšių radimuisi atsirastų bent mažiausias poreikis, tokia (post)moderni bendruomenė jau būtų baigusi projektą, dėl kurio ir buvo susibūrusi. Nors pats G. Mažeikis tokio tipo bendruomenes aptaria ir pritaria jų veiklai, atitinkamai nagrinėdamas ir trumpalaikės, situatyvios propagandos poreikį, panašu, kad susvetimėjimo pozityvių efektų tokių bendruomenių darbo našumui autorius nesiekia akcentuoti. Tačiau jis lieka ištikimas savo plėtojama masių susvetimėjimo kaip efektyvios propagandos prielaidos analizei: totalitarinė propaganda remiasi susvetimėjusio individo negebėjimu (nenoru) spręsti viešuosius reikalus ir krypties nurodymo poreikiu, ir priešingai – efektyvus priešinimasis nepageidaujama įtikinėjimui pirmiausia remiasi susvetimėjimo mažinimu, jo naikinimu, užtikrinant individų motyvacijos kėlimą ir kartu jų gebėjimą atsispirti vykstančiai indoktrinacijai, siekį spręsti bendruosius reikalus. Matyti, kad tokia susvetimėjimo naikinimo praktika siejasi ir su pozityviaja bendruomenių veikla, kurios teorinę-empirinę analizę plėtoja ir pats G. Mažeikis – su tuo vėliau norėsiu susieti ir šios monografijos pristatymo pabaigą.

„Propagandoje ir simboliniame mąstyme“ autorius pirmiausia nagrinėja propagandinio mąstymo charakteristikas ir tokio mąstymo formavimo prielaidas. Čia apibrėžiama, kas yra ir kas nėra propagandinis įtikinėjimas, akcentuojant, kad propagandiniam įtikinėjimui yra būdingas institucionalumas, tinklinė veikla, tapatybės (re)konstravimo aktas ir diskursui palankios tapatybės palaikymas. Nagrinėjamas dialogo galimybės ir aplinkybės propagandoje, asmens tapatumo bei jo nuostatų formavimo aspektai, siejant tai su aktualiomis filosofijos kryptimis: nihilizmu, gyvenimo filosofija, F. Nietzsche'ės, M. Heideggerio, J. Derrida, G. W. Leibnizo, K. Marxo ir kitų autorių darbais, kiekvieno iš jų aspektu interpretuojant propagandinio mąstymo fenomeną. Autorius daug dėmesio skiria filosofinės antropologijos ir propagandinio mąstymo sąsajoms tirti, pristatydamas savo originalias *bestijiškumo* ir *teroro* bei *siaubo* kaip propagandinių predispozicijų kūrimo instrumentų interpretacijas. Visos minėtos koncepcijos analizuojamos ir komunikaciniu ar viešųjų ryšių aspektu, nurodant atitinkamas propagandoje naudojamas įtikinėjimo tech-

nologijas ir būdus. Neabejotina, kad šių išvalgų vertę didina jų iliustravimas šiuolaikinės pasaulio politikos pavyzdžiais.

Monografijoje, pateisinant jos pavadinimą, daug dėmesio skiriama *simbolinio mąstymo* teorijų analizei ir gilinamasi į tokio mąstymo formas, taip sukuriant ryšį ir su viename ankstyvesnių autoriaus darbų – knygoje „Paraštės: minčių voratinklis“ (1999) – pradėtų analizuoti temų. Čia išsamiai aptariamos E. Cassirerio, vėliau – K. Popperio, A. Gramsci, L. Althusserio, E. Canetti, H. Marcuse'ės, M. Foucault ir kitų autorių plėtotos teorijos, taip diskutuojant apie atskiro individo, mikropasaulių ir masių santykį su ideologinės galios šaltiniais propagandos kontekste, taip pat nagrinėjant hegemonijų dominavimo strategijas bei galios išteklius. Primenama, kad efektyvi propaganda remiasi *simbolių* eksploatavimu, *pakeistiniu individo mąstymu* ir *susvetimėjimu*. Kalbėdamas apie propagandos istoriją G. Mažeikis išsamiai aptaria *Sacre congregatio de propaganda fide* prie Katalikų bažnyčios popiežiaus įkūrimą (XVII a.), raidą ir reikšmę, akcentuodamas propagandos kaip įtikinėjimo komunikacijos oficialiąją pradžią, tačiau prieš tai kalba ir apie propagandos užuomazgas senosiose visuomenėse. Galima pritarti monografijoje dėstomoms mintims, kad nors Senovės Romos ar viduramžių viešajame gyvenime ir galima rasti prielaidų propagandinio įtikinėjimo fiksavimui, vis dėlto apie propagandos egzistavimą kalbėti argumentų dar nėra, nes čia egzistavęs įtikinėjimas buvo kitokio tipo, susijęs su diskusija, dialogu ir asmeninių argumentų įtvirtinimu. Savotiškai propagandos priešistorei aptarti G. Mažeikis leidžiasi į *tradicinio*, *politinio* ir *propagandinio* ritualų antropologinių skirtumų ir panašumų analizę bei akcentuoja, kad propagandiniai ritualai paplinta tik XVII amžiuje, tačiau yra labai svarbūs dėl savo karnavališkos, įtraukiančios prigimties, leidžiančios efektyviai manipuliuoti tokius ritualus stebinčių ar juose dalyvaujančių žmonių sąmone. Visuotinai paplitęs teiginys, kad *XIX amžius yra ideologijų, o XX amžius – propagandos amžius*, atsispindi ir G. Mažeikio monografijoje – aptardamas propagandos istoriją, jis daugiausia dėmesio ir skiria jos plėtrai XX amžiuje, pradėdamas nuo E. Bernays pozityviosios propagandos analizės ir pereidamas prie nacistinių bei sovietinių totalitarinės propagandos atvejų. Pastebima, kad būtent nuo negatyviųjų nacistinės ir sovietinės propagandos konotacijų autorius ir stengiasi šiandien išvaduoti propagandos terminą bei siekia jį asocijuoti su E. Bernays, W. Lippmano ir kitų plėtotą propagandos kaip pozityvaus visuomenės procesų valdy-

mo įrankio samprata. Šios pozityviosios propagandos aspektus G. Mažeikis akcentuoja ir per dalinės *socialinės inžinerijos* analizę, nurodančią į sąmoningų visuomenės nuostatų konstravimo viešosios politikos klausimais veikslių reikalingumą ir net būtinybę. Socialinė inžinerija, išnaudodama savo įrankius, *socialinę propagandą* ir *socialinę reklamą*, siekia tokių pozityvių svarbiausių savo tikslų kaip savivaldos, saviorganizacijos, savikontrolės idėjų ir kooperacijos, bendruomeniškumo principų sklaidą. Socialinės inžinerijos plėtojamos idėjos ir išnaudojami visuomenės, bendruomenių mobilizavimo mechanizmai tiesiogiai siejami ir su susvetimėjimo mažinimu, kūrybingumo skatinimu, atidumo šalia esančiojo gyvenimo būdui ir vertybėms puoselėjimu.

Skyriuje apie literatūros sąsajas su propaganda, tiksliau – literatūra kaip propagandos įrankį, G. Mažeikis nagrinėja garsaus rusų disidentu A. Solženycino dramatinės kritikos kūrybą bei lietuvių rašytojų – T. Tilvyčio, A. Gudaičio-Guzevičiaus, S. Nėries, P. Cvirkos – kūrybinius siekius įtikti režimui. Šis skyrius yra aktualus kaip ir šiandien vis dar dažnos diskusijos apie talentingų lietuvių kūrėjų ideologinį asmenybių, taigi ir kūrybinio palikimo prieštarumą. Dalis tokių asmenybių, šiandien dar galinčių komentuoti šį savo gyvenimo prieštarumą, pavyzdžiui L. Šepetys (autobiografija „Neprarastoji karta“), išnaudoja *autobiografijos* žanrą kaip išsiteisinimo, įvaizdžio reabilitavimo ar sprendimų argumentavimo įrankį – G. Mažeikis analizuoja ir šį reiškinį. Apskritai monografijos autoriaus įdirbį analizuojant sovietmečio Lietuvos literatūrą, kuri emocingomis diskusijomis šiandieninėje erdvėje dažnai yra nurašoma kaip nuostoliai, o ją kūrę autoriai apšaukiami režimo pakalikais, laikyčiau ypatinga monografijos verte. Reikia pastebėti, kad G. Mažeikis kai kuriomis savo publikacijomis ir šia monografija sovietmečio literatūros kūrinius ir jų autorius analizuoja propagandos mechanizmų ir institucinio įtikinėjimo kontekste, tuo nei suteikdamas tokiems kūriniams negatyvių, nei pozityvių konotacijų, tiesiog parodydamas juos kaip sovietinės totalitarinės propagandos, kuri išnaudojo kultūrą, meną (prisiminkime minėto L. Šepečio ir ne tik jo keltus kultūros ir meno ideologinio aktyvumo uždavinius) ir edukaciją subjektų tapatybės formavimui, dalį.

Baigdamas monografiją autorius daug dėmesio skiria ir viešojoje erdvėje fiksuotinos *propagandos analizės* principų pristatymui, tuo tarsi praktiniais patarimais siekdamas ugdyti skaitančiojo gebėjimus kritiškai

įvertinti visą šiandieninę viešąją informaciją. Įdomu pastebėti, kad monografijoje, kalbėdamas apie kontrpropagandą, G. Mažeikis ją aptaria instituciniame kontekste – kaip informacinių institucinių kovų instrumentą, būtent todėl santykiui su juo pasirinkdamas negatyvias konotacijas turintį žodį „demaskuoti“. Kontrpropaganda, kuri yra ne daugiau kaip tolesnė propagandinė kova, yra demaskuotinas reiškinys ir sąsajų su individualiuoju pasipriešinimu. Šioje monografijoje autorius neakcentuoja ar bent jau daro tai mažiau nei ankstesniuose savo kūriniuose. Monografijos pabaigoje taip pat yra aptariamasis *e-propagandos* reiškinys ir jo raida kaip kitas propagandos vystymosi etapas. Tiesa, išsami jo analizė greičiausiai bus tolesnių autoriaus tyrinėjimų rezultatas. Veikiausiai šio reiškinio aptarimas ir yra paliekamas monografijos pabaigai, prie jo prisiliečiama fragmentiškai, tik po truputį komentuojant vienus ar kitus atvejus. Pristatymo pradžioje minėtas trumpalaikių bendruomenių darbas vykdant (vienkartinius) projektus, atrodo, sąlygoja rasti naujausius, šandien išskylančioms ir analizuotinoms propagandos formoms, kurias autorius aptaria kaip *institucinę silpnąją propagandą*. Šalia *e-propagandos silpnoji propaganda* greičiausiai yra tolesnių tyrimų gairės ir naujusias tyrinėjamo fenomeno etapas.

Monografija baigiama autoriaus pateikiamu kritišku šiandieninės Lietuvos sociokultūrinės situacijos skerspjūvio vertinimu, kuriame G. Mažeikis įvertina ir šandien populiarios socialinės-politinės kritikos gaires. Svarbu pastebėti, kad yra pateikiamas ne tik tokios kritikos poreikis, bet kritiškai įvertinami ir jos keliami pavojai bei siūlomos ribos. Paskutiniuose monografijos puslapiuose autorius labai aiškiai nurodo negatyvius išvešėjusios socialinės kritikos padarinius visuomenei ir kritikuoja besaikį ideologijų demaskavimą, taip atsidurdamas vienoje gretoje su pozityviosios propagandos atstovų idėjomis. Neabejotina, kad būtent tokiu baigiamuoju skyriumi, kuris ir pavadintas *Vietoje išvaždu*, autorius įrodo esąs atsakingu intelektualu šiandieninėje Lietuvos viešojoje erdvėje, suprantantis gramšiškojo organinio intelektualo veiklos ribas ir iššūkius.

Pabaigoje juokaujant galima teigti, kad nors G. Mažeikis ir nurodo, jog monografijoje keliamas tikslas yra *filosofiškai analizuoti propagandos ir simbolinio mąstymo sąsajas* (vadinčiau tai *bendruoju tikslu*), tikrieji autoriaus siekiai, konsonansu skambantys su jo akademinė veikla, yra pripažįstami 353-ajame monografijos puslapyje: *aptarti antipropa-*

gandos galimybes ir ribas, siekiant skatinti simbolinių pasaulių įvairovę, lojalumą komunitarizmui ir individualizmui. Iš tiesų tik neutralus propagandos ir simbolinio mąstymo pristatymas atimtų iš šios monografijos dalį intrigos ir skaitytojui užkirstų kelią susipažinti su šiuolaikinių bendruomenių įgalinimo atstovauti savo interesus, pasipriešinti informacinėms manipuliacijoms ir nepageidaujamaam įtikinėjimui galimybėmis ir būtinybe, todėl dalinė jos orientacija į mikropasaulių ir atskirų individų įgarsinimą yra tik sveikintina.